

QARABAG MÜHARIBƏSİ NECƏ BAŞLANDI

THE START OF GARABAGH WAR

КАК НАЧАЛАСЬ КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА

Bakı-2009

QARABAĞ AZADLIQ TƏŞKİLATI
ORGANIZATION OF LIBERATION OF GARABAGH
ОРГАНИЗАЦИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ КАРАБАХА

Redaksiya heyəti: Akif Nağı, Novruz Novruzbəyli, Tahir Məmmədji, Fəridə Əsgərova, Arzu Qasımova, Heyran Muradova, Gülnar Məmmədli, Şahmar İbrahimov, Salvar Musayev.

Editorial board: Akif Nagi, Novruz Novruzbeyli, Tahir Mammedli, Farida Askerova, Arzu Kasumova, Heyran Muradova, Gulnar Mammedli, Shamar Ibrahimov, Salvar Musaev.

Редакционная коллегия: Акиф Наги, Новруз Новрузбейли, Таир Маммедли, Фаридаскерова, Арзу Касумова, Хейран Мурадова, Гюльнар Маммедли, Шахмар Ибрагимов, Сальвар Мусаев.

QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı). Qarabağ müharibəsi necə başlandı. Bakı, 2009, 64 səh.

OLG (Organization of Liberation of Garabagh). The start of Garabagh war. Baki, 2009, 64 pages.

ООК (Организация Освобождения Карабаха). Как началась Карабахская война. Баку, 2009, 64 стр.

Broşur Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə tərcümə edilmiş və çap olunmuşdur.

The brochure is translated and published by financial support of Council for State Support to non-governmental organizations attached to President of Azerbaijan Republic.

Брошюра переведена и опубликована при финансовой поддержке Совета Государственной помощи Неправительственным организациям при Президенте Азербайджанской Республики.

QARABAĞ MÜHARİBƏSİ NECƏ BAŞLANDI

Ermənilər Sovet imperiyasında ciddi dəyişikliklərin olacağını hiss edərək bir sıra hazırlıq işlərinə başladılar. 1984-1985-ci illərdə Cənubi Qafqazın tarixini saxtalaşdıran bəzi məqalələr və kitablar çap olundu, "elmi" konfranslar keçirildi. Ermənilər təbliğat işini genişləndirməklə guya Cənubi Qafqazda yerli əhali olduqlarını, həmçinin bir sıra ərəzilərə iddialarının əsaslandırmağa çalışırdılar. Bir sıra erməni təşkilatları "erməni məsələsi" nə diqqəti cəlb etmək üçün 1985-ci ildə uydurma "genosid" in 70 illiyini geniş miqyasda qeyd etməyə cəhd göstərdilər. Lakin Moskva rəhbərliyi Türkiyə ilə münasibətlərin korlanacağından ehtiyat edərək bu hay-küylü tədbirlərin yalnız Ermənistanda keçirilməsinə icazə verdi. Ermənilər bu tədbirlərə xaricdən çoxlu sayda qonaqlar dəvət etməklə xeyli yalançı təbliğat işi apara bildilər. M.Qorbaçovun 1985-ci ildə Moskvada hakimiyyətə gəlməsi, onun açıq ermənipərəst mövqeyi və ortaya atdığı "yenidənqurma prosesləri" ermənilərin işğalçı niyyətləri üçün geniş imkanlar yaratdı. "Qarabağ komitəsi" Ermənistanda, onun şöbəsi olan "Krunk" təşkilatı isə Dağlıq Qarabağda leqal fəaliyyətə başladı, Azərbaycana qarşı işğalçı və ilhaqçı tələblər açıq şəkildə səsləndirildi. İrəvandan Dağlıq Qarabağa gələn emissarlar təbliğat və təşkilat işlərini genişləndirdilər. 1987-ci il noyabrın 16-da M.Qorbaçovun müşaviri, erməni akademiki A.Aqanbekyan Parisdə "İnterkontinental" otelində jurnalistlər qarşısında çıxış edərək bildirdi: "Mən şad olardım ki, Dağlıq Qarabağı Ermənistanla qaytarsınlar. Mən iqtisadçı kimi hesab edirəm ki, onlar Azərbaycandan daha çox Ermənistanla bağlıdırlar. Mən artıq bununla bağlı təklif vermişəm və ümid edirəm ki, bu ideya həyata keçiriləcəkdir". Bu bəyanat Qarabağ üzərinə bütün dünya ermənilərinin hücumu üçün ilk rəsmi signal oldu. A.Aqanbekyanın açıqlaması ermənilər tərəfindən Moskva rəhbərliyinin rəsmi mövqeyi kimi qəbul olundu və onların geniş fəaliyyət üçün əl-qolunu açdı.

1987-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq azərbaycanlılar Ermənistan və Dağlıq Qarabağda açıq şəkildə sıxışdırılır və çıxıb getməyə məcbur edilirdilər. Bu proses yerli erməni icra və milis (polis) orqanları, qeyri-formal silahlı dəstələr tərəfindən həyata keçirilirdi. Müqavimət göstərməyə cəhd edən dinc əhali döyülür və yaxud öldürülürdü. Daim ölüm təhlükəsi qarşısında qalan azərbaycanlılar tədricən öz yurdlarını tərk edərək Azərbaycana pənah gətirirdilər. Dörd min nəfərlik ilk böyük qaçqın dəstəsi Ermənistanın Quqark rayonundan 1988-ci ilin əvvəlində gəldi. Bu Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən "etnik təmizləmə" siyasətinin başlanğıcı idi. "Etnik təmizləmə" siyasəti ilə azərbaycanlılar 1918-1920-ci və daha sonrakı illərdə Azərbaycanın Ermənistanla bağışaldığı tarixi ərəzilərindən zorla çıxarıldılar. Ermənilər "etnik təmizləmə" ilə yanaşı ilk siyasi addımlarını da atdılar. 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında Xankəndində və İrəvanda Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması tələbləri ilə toplantı və mitinqlər başladı.

1988-ci il fevralın 13-də Xankəndinin mərkəzi Lenin meydanında ermənilərin ilk mitinqi keçirildi. Fevralın 20-də isə Dağlıq Qarabağ muxtariyyətinin rəhbərliyi bu ərazinin Ermənistanın tabeçiliyinə keçməsi xahişi ilə Azərbaycan rəhbərliyinə rəsmi müraciət göndərdi. Bunun ardınca isə silahlı basqınlar və qarşıdurmalar təşkil edildi. Az sonra, fevralın 22-də erməni silahlıları Dağlıq Qarabağın Əsgəran şəhərində dinc aksiya keçirən Azərbaycan türklərini gülləbaran etdilər, 2 nəfər gənc öldürüldü, 19 nəfər yaralandı. Bu qanlı hadisə Ermənistandan gələn emissarlar tərəfindən törədildi və ermənilər silahlı münaqişədə maraqlı olduqlarını nümayiş etdirdilər.

Fevralın 28-də isə İrəvan və Moskvanın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən Sumqayıtda qanlı hadisələr törədildi. Ermənistanın tanınmış siyasi xadimlərindən Paruyr Ayrikyan da etiraf edirdi ki, "Sumqayıt hadisələri Moskva tərəfindən təşkil olunmuşdu". Bu hadisələrin Moskva tərəfindən törədilməsini SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin o vaxtkı sədri N.Kryuçkov da etiraf etmişdir. Bakının 30 km-də yerləşən Sumqayıt şəhəri təsadüfən seçilməmişdi. Həmin ərəfədə Ermənistandan zorla çıxarılmış 4 mindən artıq Azərbaycan türklərinin əksəriyyəti məhz Sumqayıtda məskunlaşmışdı və ermənilərin onlara qarşı törətdikləri vəhşiliklərə görə qəzəb içərisində idilər. Hələ Sovet dövründə də "ölü zona" adlandırılan şəhərin yerli əhalisi də yoxsulluq və səfəlt ucbatından radikal addımlar atmağa meyilli idi. Ona görə də burada geniş miqyaslı iğtişaşlar törətmək mümkün oldu. Bir gün davam edən ixtişaşlar nəticəsində erməni evləri dağıdıldı, onlarla adam yaralandı, 32 nəfər, o cümlədən, 26 erməni, 5 Azərbaycan türkü, 1 ləzgi öldürüldü. İstintaq materiallarında ixtişaşlara Azərbaycan türkü Əhməd Əhmədov və erməni Eduard Qriqoryanın rəhbərlik etdikləri bildirilirdi. Erməninin bu hadisələrə başçılıq etməsi hər şeyə aydınlıq gətirir. O da məlumdur ki, öldürülən ermənilərin, demək olar ki, hamısı erməni terror fondlarına pul keçirməkdən imtina edənlər idi. Bəzi faktlara müraciət etməyə ehtiyac vardır. Zərəçəkmiş Sumqayıt sakini L.Meclumyan bildirirdi ki, "Qriqoryan mənim mənzilimə daxil oldu, sındırdığı stulun ayaqları ilə xəstə anama zərbə endirdi, bu vaxt mən bir neçə dəfə müqavimət göstərməyə çalışdım, ancaq qadın olduğuma görə gücüm çatmadı, o, məni yerə yıxaraq, istədiyini etməyə başladı". Hadisələrdə iştirak etmiş Nəcəfov soyadlı bir gənc isə istintaqa bildirirdi ki, "Qriqoryan tərəfindən təşkil olunmuş dəstə Emma adlı erməni qadının 512 saylı evinə soxuldu, dərhal onu lüt soyundurdular və Edik Qriqoryan onu bu vəziyyətdə küçəyə çıxartmağı təklif etdi, sonra onun iştirakı ilə Emma vəhşicəsinə öldürüldü". İstintaq materiallarının başqa bir yerində göstərilir ki, "E.Qriqoryan öz dəstəsi ilə birinci mikrorayonda M.Petrosyanın mənzilinə daxil olmuş, müqavimət göstərmək istəyən mənzil sahibinə başından zərbə endirərək halsız vəziyyətə salmışdır". E.Qriqoryan Sumqayıt hadisələri zamanı 5 ermənini şəxsən özü öldürmüş, 8 erməni qadınını zorlamışdır. Bu cür faktlar çoxdur. Erməni təşkilatları bu cür cinayətlər törətmiş E.Qriqoryanı ağır cəzadan da qurtara bildilər. Məhkəmə Azərbaycan türkü Əhməd Əhmədov haqda ölüm hökmü

çıxardı və hökm dərhal yerinə yetirildi. E.Qriqoryana isə yalnız 12 il iş verildi və bir neçə ildən sonra azadlığa buraxıldı. Bu hadisələr məşhur deyimi bir daha təsdiq etdi: "ermənilər üçün ən yaxşı erməni ölü ermənidir". Ermənilər ölmüş və yaxud öldürülmüş həmtayfalarından həmişə məharətlə istifadə ediblər. Ermənilər Sumqayıt hadisələrindən öz məkrli niyyətləri üçün yararlanmaq məqsədi güdürdülər. Ona görə də bu hadisələr haqda dərhal dünya ictimaiyyətində yanlış rəy formalaşdırmağa, antiAzərbaycan əhval-ruhiyyəsi yaratmağa başladılar. Digər tərəfdən, erməni təşkilatları Azərbaycan və Ermənistan arasında qarşıdurmaya dönməz xarakter verməyə, münasibətləri daha da kəskinləşdirməyə, dinc nizamlama perspektivlərini heçə endirməyə çalışırdılar. Ermənilər qanlı terror aktlarını davam etdirirdilər. Martın 10-da İrəvandan cənubda Azərbaycan türklərinin yaşadıkları Mehmandar kəndinin 4 sakini qətlə yetirildi, martın 25-də Ararat rayonunun kəndlərində 100-dən artıq ev yandırıldı, əhalisi qovuldu. Ermənistanın Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlərinə hücumlar adı hal aldı.

Vəziyyətin gərginləşməsi Moskva rəhbərliyini bəzi addımlar atmağa məcbur etdi. Münaqişə zonasına əlavə hərbi qüvvələr yerləşdirildi. Fevralın sonunda Azərbaycan və Ermənistanda Moskvanın hərbi qüvvələrinin sayı 13 min nəfərə çatdırıldı. Təxminən həmin vaxtda Ermənistan ərazilərində ilk hərbləşdirilmiş dəstələr yaradıldı. Bu dəstələr İrəvanda fəaliyyət göstərən və beynəlxalq erməni terror təşkilatlarının dəstəyi ilə yaradılan "Qarabağ komitəsi"nə tabe idilər. Bu Komitənin rəhbərlərindən biri sonralar Ermənistanın prezidenti olmuş L.Ter-Petrosyan idi. 1988-ci ilin yayına qədər bu dəstələr konkret şəxsi heyəti olan mütəşəkkil birləşmələrə çevrildilər, ov və döyüş silahları ilə təmin edildilər. Eyni zamanda Ermənistanın kənd rayonlarında sərhədboyu yaşayış məntəqələrini qorumaq adı altında silahlı "özünümüdafiə dəstələri" yaradıldı. Bu dəstələrin hamısı vahid mərkəzdən-millətçi erməni hərəkatının liderləri tərəfindən idarə olunurdu. 1988-cı il iyulun 12-də Dağlıq Qarabağda "vilayət soveti" deyilən qurumun toplantısı keçirildi və Azərbaycanın tərkibindən çıxmaq haqda qərar qəbul olundu. Bu toplantıya orada yaşayan azərbaycanlıların nümayəndələri dəvət olunmadılar.

Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda yaşayan Azərbaycan türkləri isə silahlı erməni dəstələri qarşısında tam müdafiəsiz qalmışdılar. Dağlıq Qarabağda Azərbaycan türkləri aramsız olaraq erməni silahlılarının hücumlarına məruz qalırdılar. Ermənistanda isə erməni silahlı dəstələrinin hücumları 1988-ci ilin noyabr-dekabr ayları ərzində 250 mindən artıq Azərbaycan türkünün öz yurdlarından zorla deportasiya edilməsi ilə nəticələndi. Bu zaman dinc əhaliyə qarşı dəhşətli vəhşiliklər törədildi, 216 nəfər, o cümlədən 57 qadın, 5 körpə və müxtəlif yaşlarında 18 uşaq öldürüldü. 1988-ci ilin noyabrında Ermənistanın şimal-şərq hissəsindəki Vartan kəndində 12 azərbaycanlı diridiri yandırıldı. Ermənilər "etnik təmizləmə" siyasəti nəticəsində Azərbaycan türklərinin əsrlərlə yaşadıkları 172 yaşayış məntəqəsini, 8 min kv.km ərazini ələ

keçirdilər.

Bəzi yerlərdə qalmış dinc əhali də 1991-ci ilə qədər qovulub çıxarıldılar. Azərbaycan türklərinin yaşadıkları sonuncu kənd-Nüvədi 1991-ci il avqustun 8-də boşaldıldı. İnsanlar daim onları hədələyən ölüm təhlükəsi qarşısında öz yurdlarını tərk etməli oldular. 1988-ci ilin dekabr ayında Ermənistanda baş vermiş zəlzələ zamanı da azərbaycanlı və ermənilərin əsil mənəvi dəyərləri nümayiş etdirildi. Zəlzələdən dərhal sonra, dekabrın 11-də Azərbaycandan xüsusi dəstə təyyarə ilə təbii fəlakət zonasına yola düşdü. Lakin köməyə gələn təyyarə Leninakan hava limanının dispetçer heyəti tərəfindən qəzaya uğradıldı. Bu qəza nəticəsində 73 nəfər azərbaycanlı həlak oldu, yalnız bir nəfər xilas ola bildi. Həmin şəxsi isə Ermənistanda heç bir xəstəxana qəbul etmədi, onu təcili olaraq Bakıya göndərməli oldular. Zəlzələdən zərərçəkənlərə kömək üçün gəlmiş fransalı xilasedicilər isə daha dəhşətli hadisənin şahidi oldular. Onların aşkar etdikləri qaynaqlanmış borunun içərisindən 71 azərbaycanlı uşağın meydiləri çıxarıldı. Məlum oldu ki, erməni quldurları hələ noyabrın 12-də uşaqları diri-diri həmin borunun içərisinə salaraq, hər iki tərəfini qaynaq etmişdilər. Bu hadisə uşaqlardan birinin anası Mədinə Şərifovanın gözləri qarşısında baş vermişdi. M.Qorbaçov başda olmaqla Moskva rəhbərliyi Ermənistanın "etnik təmizləmə" və ilhaqçı siyasətini dəstəkləyir, işğalçı tərəfin Azərbaycanın hesabına ərazilər əldə edərək möhkəmlənməsində maraqlı olduğunu gizlətmirdi. Hadisələrin bu ssenari əsasında davam etdirilməsində M.Qorbaçovun erməni əhatəsinin də kifayət qədər rolu var idi. Zəlzələdən sonra M.Qorbaçov Ermənistanda oldu, bir sıra görüşlər keçirdi və "Qarabağ komitəsi"nin fəaliyyəti ilə bağlı bəzi tənqidi fikirlər səsləndirdi. Lakin bu fikirlər yalnız söz olaraq qaldı. Düzdür, M.Qorbaçovun səfərindən dərhal sonra bu komitənin üzvlərini həbs edib Moskvaya apardılar, lakin cəmisi altı aydan sonra onları sərbəst buraxdılar və onlar geriye qayıdaraq öz fəaliyyətlərini davam etdirdilər.

Ermənilər Azərbaycan türklərinin Ermənistandan deportasiya olunması ilə yanaşı Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın nəzarətindən hər hansı ad altında çıxarılmasına çalışırdılar. Onlar tezliklə bu niyyətlərinə nail oldular. 1988-ci il iyunun 24-də Moskva özünün xüsusi təmsilçisini Dağlıq Qarabağa göndərdi, Arkadi Volski orada "Siyasi büronun nümayəndəsi" təyin edildi. 1989-cu il yanvarın 12-də M.Qorbaçovun qərarı ilə Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tabeçiliyindən çıxarılaraq birbaşa Moskvaya tabe etdirildi və bu regionun birbaşa mərkəzdən idarə olunması üçün Xüsusi İdarə Komitəsi deyilən qurum yaradıldı, heç vaxt ermənipərəst mövqeyini gizlətməyən A.Volski isə həmin quruma rəhbər təyin olundu. Moskva bu addımı atmaqla sonrakı mərhələdə Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsini sürətləndirmək məqsədi güdüdü. A.Volski Xankəndinə gələn gündən erməniləri, onların silahlı dəstələrini himayə edir və Azərbaycan türklərinin çıxarılıb qovulması üçün əlindən gələni edirdi. Moskva açıq-aşkar erməniləri dəstəkləməklə həm də Azərbaycan xalqının ciddi müqavimət göstərməyəcəyinə ümid edir, Azərbaycan tərəfini yalançı vədlər verməklə sakitləşdirməyə və arxayınlaşdırmağa çalışırdı.

Lakin düşmənlər tezliklə yanıldıqlarını başa düşdülər.

Azərbaycanda erməni iddialarına qarşı hərəkət aşığılardan, xalqın özü tərəfindən başlandı. Bir sıra qeyri-formal qurumlar, ictimai-siyasi təşkilatlar meydana gəldi. Ayrı-ayrı ziyalı və vətənpərvər qruplar tərəfindən nümayişlər, yürüşlər və digər aksiyalar təşkil edildi. Bakıda ilk nümayiş 1988-ci il fevralın 19-da oldu, nümayiş iştirakçıları Elmlər Akademiyası binasının qarşısından Ali Sovetə qədər yürüş etdilər, "Qarabağ bizimdir!" şüarları səsləndirildilər. Bakıda və Dağlıq Qarabağa yaxın rayonlarda başlayan ilk çıxışlar, kütləvi aksiyalar yüksələn xətlə inkişaf edərək, həmin ilin noyabrında izdihamlı və fasiləsiz mitinqlərə çevrildi. 1988-ci il noyabrın 18-dən dekabrın 5-dək Bakının "Azadlıq" meydanında davam etmiş fasiləsiz mitinqdə yüz minlərlə insan iştirak edərək xalqın iradəsini ortaya qoydu. Mitinq dekabr ayının 4-dən 5-ə keçən gecə Sovet ordusu tərəfindən vəhşicəsinə dağıdıldı, yüzlərlə adam xəsarət aldı, minlərlə adam həbs edildi. Lakin Azərbaycan xalqının iradəsini sındırmaq artıq mümkün deyildi. Xalq Ermənistanın işğalçı və ilhaqçı siyasətinin qarşısını alınmasını tələb edir və özü də təşkil olunaraq mübarizə meydanına çıxırdı. 1989-cu il iyulun 16-da xalqın ən mütəşəkkil qurumu olaraq Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) yaradıldı. Əbülfəz Elçibəy AXC-nin sədri seçildi, bir sıra tanınmış ziyalılar, gənc alimlər İdarə Heyətinə daxil oldular. AXC həm ictimai müqaviməti təşkil edir, həm də könüllülərdən ibarət dəstələr yaradaraq cəbhə bölgəsinə göndərirdi. Cəbhəboyu ərazilərdə özünümüdafiə dəstələri də əsasən AXC-nin yerli şöbələri tərəfindən yaradılırdı. AXC həmin dövrdə yaranan digər qeyri-formal təşkilatları da öz ətrafında cəmləşdirərək həmçinin geniş təbliğat və izahat işi aparır, Ermənistanın işğalçı və Moskvanın antiazərbaycan siyasətlərinin ifşa olunması üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdi.

1990-cı il yanvarın əvvəllərində erməni tərəfi Dağlıq Qarabağın şimal hüddullarına yaxın olan Goranboy rayonunun kəndlərini havadan gülləboran etdi. Bu məqsədlə onlar döyüş silahları ilə təmin edilmiş Mİ-8 mülki vertolyotlarından ilk dəfə istifadə etdilər. Ermənilərin bu hücumları vəziyyəti gərginləşdirdi. AXC tərəfindən yaradılmış Milli Müdafiə Şurası dinc əhalini müdafiə etmək üçün könüllü dəstələrin bir hissəsini Gəncə-Xanlar sahəsində cəmləşdirdi. Yanvarın 11 -də Goranboy rayonu ərazisində bir neçə silahlı qarşıdurma baş verdi. Bu hadisələrdən sonra Moskva Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarında fəvqəladə vəziyyət rejimi elan etdi. Eyni zamanda Azərbaycan-Ermənistan sərhəddinin Naxçıvan hissəsində də silahlı toqquşmalar baş verdi. Yanvarın 18-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kərki kəndi Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildi. Qarabağ və Naxçıvanda gedən döyüşlərlə paralel olaraq Azərbaycanda siyasi böhran kəskinləşirdi. Bakıda hakimiyyət, demək olar ki, iflic vəziyyətində idi. Bəzi cənub rayonlarında hakimiyyət AXC-nin yerli şöbələrinin nəzarəti altına keçmişdi. 1989-cu il dekabrın 29-da Cəlilabadda, 1990-cı il yanvarın 11-də Lənkəranda Sovet hakimiyyəti devrildi. 1989-cu ilin sonu-1990-cu ilin əvvəlində İranla 137 km-lik sərhəd zolağı açıldı, mühəndis-texniki qurğular sıradan çıxarıldı. Bakıda və digər iri

şəhərlərdə kütləvi vətəndaş itaətsizliyi aksiyaları keçirilir, əsas dövlət orqanları və hərbi hissələrin fəaliyyəti dayandırılırdı. Azərbaycanda Sovet imperiyasına qarşı nifrət yüksək həddə çatmışdı. İşğalçı Ermənistanı dəstəkləyən Moskva hakimiyyətinə son qoyulması tələb edilirdi.

Moskva Azərbaycanda hakimiyyətini itirəcəyindən ehtiyat edərək güc tətbiq etmək, xalqa divan tutmaq qərarına gəldi. 1990-cı il yanvarın 16-19-da Moskva rəhbərliyi Bakı ətrafında 50 min nəfərdən artıq hərbi qüvvə cəmləşdirdi. Bu qüvvələr Zaqafqaziya, Moskva, Leningrad hərbi dairələri, hərbi-dəniz donanması. Daxili İşlər Nazirliyi daxili qoşunları və digər hərbi birləşmələrin hesabına formalaşdırılmışdı. Yanvarın 19-dan 20-ə keçən gecə qoşunlar Bakı üzərinə yeridildi. Sovet qoşunlarının müdaxiləsinə etiraz edən dinc əhali bütün növ silahlardan amansız atəşə tutuldu. Hələ də tam dəqiqləşdirilməmiş məlumatlara görə, bu qanlı hücum nəticəsində 131 nəfər dinc əhali öldürüldü, 800-dən artıq adam yaralandı. Bakıdakı qanlı hadisələrlə eyni vaxtda Moskva 2 motoatıcı diviziyanı İrənlə sərhədə, 2 xüsusi təyinatlı diviziyanı isə Dağlıq Qarabağa yeritdi. Bakı, Qarabağ, Naxçıvan, qərb və cənub rayonlarında sərt fəvqəladə vəziyyət rejimi tətbiq olundu. Bu qanlı hadisələr tarixə "Qara Yanvar" adı ilə düşdü. Ölməkdə olan Sovet imperiyası son cinayətlərini xüsusi qəddarlıqla törədirdi. Sovet qoşunlarının cəza tədbirləri nəticəsində Azərbaycanın işğalçı Ermənistanla qarşı müqavimət imkanları xeyli məhdudlaşdırıldı. Azərbaycanın cəbhəboyu rayonlarında əhalidən ov tüfəngləri, hətta orta məktəblərdə təlim, hərbi hazırlıq silahları da yığıldı.

Ermənistan yaranmış vəziyyətdən tam yararlandı. 1989-cu il dekabrın 1-də Ermənistan Ali Soveti və Dağlıq Qarabağda yaradılmış qondarma "milli şura" birgə qətnamə qəbul etdilər. Qətnamədə göstərilirdi ki, onlar "Ermənistan SSR və Dağlıq Qarabağın birləşməsinə elan edirlər və həmin andan başlayaraq Dağlıq Qarabağ əhalisi Ermənistan SSR vətəndaşlarının bütün bəşəriyyətinə malik olurlar". Ermənistan işğalçı və ilhaqçı niyyətlərini gizlətmir və geniş hazırlıq işlərini davam etdirirdi. Fəvqəladə vəziyyət rejimi Ermənistanla tətbiq olunmamışdı. Ona görə də erməni hərbi dəstələri bu vəziyyətdən istifadə gələrək, DİN, Mühafizə, Yangınsöndürmə, doluya qarşı artilleriya parkları, ali məktəblərin hərbi kafedraları və digər müəssisələrin hamısında olan silah və sursatı dərhal ələ keçirdilər. Onlar 1990-cı ilin yanvar-fevral ayları ərzində cəmi 6.179 atıcı silah, 19 ədəd zirehli texnika, 133 doluvuran və 17 raket qurğusu, 3 minomyot, 13 min mərmir və raket, 1.921 ton partlayıcı maddə, çoxlu sayda nəqliyyat və rabitə vasitələri zəbt etmişdilər. Erməni hərbi dəstələri yerli hakimiyyət orqanlarının birbaşa himayəsi ilə mart ayından etibarən Moskvaya tabe olan hərbi hissələrə də hücumlar edir, silah və sursatı götürürdülər. Onlar dəmir yolu stansiyalarının birində hətta 15 ədəd T-72 tankını ələ keçirmişdilər. Bu hərbi birləşmələr mart ayında Qazax, Tovuz, Gədəbəy, Naxçıvan və digər sərhədboyu bölgələrə dağıdıcı hücumlar etdilər. 1990-cı ilin ortalarında Ermənistanda 15 min nəfərin daxil olduğu silahlı qruplaşmalar fəaliyyət göstərirdi. Onlardan 10 min nəfərlik erməni milli ordusu (EMO) əsasən sərhəd bölgələrində və

Dağlıq Qarabağda yerləşirdi. Həmçinin bəzi siyasi qurumların, o cümlədən Erməni Ümumilli Hərəkatının, Daşnaksütyunun hərbləşdirilmiş birləşmələri var idi. Muş, NART, Adana, Aydat, Tıqran Mes kimi nisbətən kiçik qruplaşmalar 50-dən 700-dək döyüşünü birləşdirirdi. Bu hərbi qüvvələr 30-a qədər zirehli texnikaya, 150-yə qədər doluvuran qurğu, onlarla minomyot, 20-dən artıq Mi-4 və Mi-8 vertolyotuna malik idilər. Silahlı qüvvələr əsasən müxalifətin nəzarəti altında idi, lakin hakimiyyət tərəfindən onların formalaşdırılmasına maneçilik törədilmirdi. 1990-cı ilin yayında müxalifət hakimiyyəti ələ keçirdikdən sonra həmin silahlı qruplaşmalara qanuni status verildi, yəni Ermənistanın rəsmi silahlı qüvvələri kimi fəaliyyətlərini davam etdirdilər.

L.Ter-Petrosyanın rəhbərlik etdiyi yeni hakimiyyət Azərbaycana qarşı işğalçı və ilhaqçı niyyətlərini artıq gizlətmirdi. 1990-cı ildə Erməni milli ordusu Azərbaycanla sərhədin şimal-qərb hissəsində hərbi əməliyyatları genişləndirdi. Həmin il martın 24-də və avqustun 20-də erməni silahlıları 2 dəfə Qazax rayonunun Bağanis Ayrım kəndinə girdilər və evlərin əksəriyyətini yandırdılar. Kənd sakini Dadaş Əsliyevin 5 nəfərlik ailə üzvləri öz evlərində dir-diri yandırıldılar. Bununla Qazax rayonunun ilk kəndi işğal olundu. Ermənilər eyni zamanda Qazax və Tovuz rayonlarının sərhədboyu digər yaşayış məntəqələrini güclü top atəsinə tutdular. Ermənilərin bu cür genişmiqyaslı əməliyyatı Moskvanın regionda olan hərbi qüvvələrinin rəhbərliyini də ciddi narahat etdi. Ona görə də dərhal bəzi əks əməliyyatlar həyata keçirildi və erməni silahlı birləşmələri ağır itkilərə məruz qaldılar. Bu məğlubiyyətə sonra Erməni milli ordusunda yaranmış ruh düşünlüyündən prezident L.Ter-Petrosyan istifadə etdi. Bu ordu bir çox məqamlarda müstəqillik nümayiş etdirir, hətta prezidentin hakimiyyəti üçün təhlükə təşkil edirdi. L.Ter-Petrosyan EMO-nun məğlubiyyətini bəhanə götürərək, İrəvanda fəvqəladə vəziyyət elan etdi. hərbi birləşmələri buraxdı, rəhbərlərini neytrallaşdırdı sırayı heyəti isə özünün rəhbərlik etdiyi Erməni Ümumilli Hərəkatının silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil etdi. Ermənistan formal olaraq Sovet imperiyasının tərkibində qalır. lakin artıq tam müstəqil siyasət yeridir və müstəqil silahlı qüvvələrini formalaşdırırdı.

1991-ci ilin əvvəlində Ermənistan rəhbərliyi Moskva ilə razılaşdırılmamış bir neçə siyasi qərar qəbul etdi. 1991-ci il martın 17-də SSRİ-nin yeni ittifaq müqaviləsi əsasında saxlanılmasına dair referendumun keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan rəhbərliyi referendumun keçirilməsinə razılıq verdi, Ermənistan isə 5 digər müttəfiq respublika ilə birlikdə boykot yolunu tutdu. Ona görə də Kreml Ermənistan rəhbərliyini cəzalandırmaq və yenidən öz təsir dairəsinə qaytarmaq üçün bəzi yarımçıq addımlar atmaq qərarına gəldi. Sovet imperiyasının Müdafiə və Daxili İşlər nazirliklərinin, həmçinin Azərbaycan XTMD-nin 6 minlik qüvvəsi ermənilərin baza rayonlarına qarşı yeridildi. Bu qüvvələrin 3 min nəfəri Azərbaycan XTMD-nə məxsus idi və əsas ağırlıq da onların üzərinə düşürdü. Aprelin 30-dan mayın 15-nə qədər davam edən əməliyyat nəticəsində Çaykənd (Getaşen), Qarabulaq

(Martunaşen), Hadrut istiqamətlərində ermənilərin bir sıra baza məntəqələri ləğv edildi, canlı qüvvələri, o cümlədən Ermənistan Daxili İşlər Nazirliyinin 11 əməkdaşı məhv edildi. Lakin Moskva əməliyyatı çox tez dayandırdı və baza rayonlarının ləğv edilməsi başa çatdırılmadı. İyul ayında Azərbaycan XTM Dəstəsi müstəqil şəkildə Goranboy rayonunun içərilərinə doğru irəlilədi. Ağır döyüşlərdən sonra Manaşid, Buzluq, Erkəc baza məntəqələri düşmənlərdən azad edildi. 1991-ci ilin yaz-yay əməliyyatından sonra ermənilər ciddi şəkildə geri çəkildilər. İyulun 19-da vilayət soveti qarşılıqlı dialoq və danışıqlar siyasətinə keçmək" haqda qərar qəbul etdi. Ermənilər bu vaxt qoşunların Dağlıq Qarabağdan çıxarılması müqabilində Azərbaycanın tərkibindən çıxmağa dair qərarlarını ləğv edəcəklərini bildirdilər. Partiya funksioneri Valeri Qriqoryanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti bu təkliflə Xankəndindən Bakıya gəldi. İyulun 20-də Bakıda V.Qriqoryanın qrupu ilə görüş keçirildi. Onların gətirdikləri müraciətdə göstərilirdi ki, SSRİ və Azərbaycan SSR konstitusiyaları əsasında danışıqlar aparmağa hazırdırlar. Bu Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində qalması demək idi. Nümayəndə heyəti Xankəndinə qayıtdıqdan az sonra, avqustun 10-da V.Qriqoryan öldürüldü. Bu hadisələrlə eyni vaxtda, iyulun 20-də L.Ter-Petrosyan Novo-Oqaryovada M.Qorbaçovla görüşmüş və yeni ittifaq müqaviləsi ilə bağlı güzəştə getməyə razılaşmışdı.

Sovet imperiyasının rəhbərliyində Siyasi böhranın dərinləşməsi və 1991-ci ilin avqustunda baş vermiş dövlət çevrilişi vəziyyəti kökündən dəyişdi. Moskva regionlar üzərində nəzarəti itirdi. Avqustun sonunda imperiyanın Dağlıq Qarabağdakı hərbi qüvvələri idarəolunmaz vəziyyətə düşdülər, komandirlərin əksəriyyəti erməni silahlı dəstələri tərəfindən ələ alındılar. Bu şəraitdə Ermənistan Dağlıq Qarabağda geniş fəaliyyətə başladı. Sentyabrın 2-də burada "Dağlıq Qarabağ respublikası" deyilən qondarma qurumun yaradıldığı elan edildi. Ermənistan işğal faktını gizlətmək üçün qondarma "qurumu" ortaya atdı. Dərhal ərazidəki 15 min nəfərlik erməni silahlı dəstələri "Dağlıq Qarabağ respublikası özünümüdafiə qüvvələri" adı altında birləşdirildi, sonralar isə "DQR müdafiə ordusu" adlandırıldı. Azərbaycan Ermənistanın Dağlıq Qarabağın "müstəqilliyi" ilə manipulyasiya etməsinə cavab olaraq noyabrın 26-da bu ərazinin muxtariyyətini ləğv etdi.

Ermənilər 1991-ci il sentyabrın ortalarında Goranboy rayonunun qərb hissəsində hücum keçərək bir neçə yaşayış məntəqəsini yenidən zəbt etdilər. Oktyabrın əvvəlindən isə azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdan çıxarılması məqsədi ilə geniş əməliyyatlara başladılar. Oktyabrın 28-də ermənilər Xocavənd (Martuni) rayonunun yaşayış məntəqələrinə hücum etdilər. Noyabrın 16-da döyüşlər Hadrut rayonunun ərazisinə keçdi. Bu hücumlar nəticəsində erməni silahlı dəstələri Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin əksəriyyətini zəbt etdilər.

THE START OF GARABAGH WAR

Armenians foreseeing serious changes in Soviet empire initiated some preparation work. Through 1984-1985 there was published a series of papers and books and held "scientific" conferences aimed to falsify the history of South Caucasus. Widening propagandistic work, Armenians tried to show themselves as if they were the indigenous population of South Caucasus and create the bases for their territorial claims. In pursue to attract the attention to "Armenian problem" some Armenian organizations attempted in 1985 to widely mark the 70th anniversary of fabricated "genocide". However the government in Moscow fearing of bringing damage to relations with Turkey, gave permission for holding of these show-like events in Armenia only. A large number of guests were invited from foreign countries and thus Armenians were able to carry out planned propaganda. Coming to power of M.Gorbachov in Moscow in 1985, his outspoken pro-Armenian position and his notorious "perestroika" made a wide playground for aggressive intentions of Armenians. "Garabagh Committee" in Armenia and its affiliate "Krunk" in Daglyg Garabagh started their legal activity, openly voicing territorial claims against Azerbaijan. Envoys arrived from Yerevan to Daglyg Garabagh tried to push forward organizing and propagandistic work. A. Aganbekyan, Armenian academician and advisor of M.Gorbachev while his interview at the hotel "Intercontinental" in Paris on November 16, 1987, said: "I will be glad if Daglyg Garabagh will be given back to Armenia. As economist I think that they have closer ties with Armenia than Azerbaijan. I have already made my proposal in this issue and I hope that the idea will come true". This statement became the first official signal for Armenians all over the world to start the attack to Garabagh. The statement of A.Aganbekyan was regarded by Armenians as official position of government in Moscow and let off the leash for higher activity. Starting from the second half of 1987 Azerbaijani were openly tormented in Armenia and Daglyg Garabagh, forcing them to flee their homes. This was done by local Armenian authorities, militia (police) and illegal armed groups. Local people attempted to resist them were ruthlessly beaten, in some cases even to death. Azerbaijani, which were under the constant threat of death, gradually leaved their native lands and found asylum in Azerbaijan. The first large flow of migrants of four thousand people arrived in 1988 from Gugark region of Armenia. This was the start of "ethnic cleansing" policy implemented by government of Armenia. Based on policy or "ethnic cleansing" Azerbaijani were withdrawn through 1918-1920 and later periods from territories gifted to Armenia by Azerbaijan. Together with implementation of "ethnic Lansing" policy, Armenians made their first political steps. The first meetings to demand separation of Daglyg Garabagh from Azerbaijan were held in January-February of 1988 in Khankendi and Yerevan. On February 13 of 1988 the first meeting in Khankendi was held on Lenin square. On February 20

the authorities of Daglyg Garabagh autonomy sent an official document to Azerbaijani government with a request to annex this territory to Armenia. This was followed by armed attacks and confrontation. Soon after, on February 22 armed Armenians shot Azerbaijani Turks peacefully marching in Askeran in Daglyg Garabagh. 2 young people were killed and 19 people wounded. This bloody act was done by envoys from Armenia and Armenians displayed their interest in armed clashes.

On February 28 the secret services of Yerevan and Moscow organized bloody events in Sumgait. Paruyr Ayrikyan, one of the famous political activists of Armenia, acknowledged that "events in Sumgait were organized by Moscow". The fact that those events were organized by Moscow was also acknowledged by N.Kryuchkov, the chairman of State Security Committee (KGB) of USSR. Sumgait, located at 30 km distance from Baku, was chosen deliberately. Most of the 4 thousand Azerbaijani Turks forced to flee from their homes in Armenia, found asylum in Sumgait and they were because of atrocities of Armenians against them. Even during the Soviet era the population of the city, which was named a "dead zone"¹ was inclined to radical actions due to their poor plight. That is why it became possible to trigger wide-scaled riots there. As a result of riots lasted for a day there were destroyed houses of Armenians, tens of people were injured and 32 people were killed, of these 26 Armenians. 5 Azerbaijani Turks and 1 Lezgin. Documents of investigation held afterwards named Azerbaijani Turk Ahmed Ahmedov and Armenian Eduard Grigoryan as the leaders of riots. The fact that one of the leaders was Armenian makes everything clear. It is also known that almost all Armenians killed were those who refused to pay money to funds of Armenian terrorist organizations. Let us now consider a few facts. L.Mejlyumyan, one of the victims of events in Sumgait said: "Grigoryan intruded into my flat, hit my ill mother by a leg of chair, which was broken by him and despite my attempts to stop him, as a woman I was not strong enough to do it, so, he thrown me down and started to do what he wanted". A young man of a surname Najafov, who participated in those events told to investigators that the "gang organized by Grigoryan intruded in house N 512 of an Armenian woman by name Emma, undressed her and Edik Grigoryan offered to take her out to the street and then the woman was savagely killed. In other part of investigation documents it was indicated that "E.Grigoryan together with his gang intruded into the flat of M.Petrosyan who lived in the first mikroregion, hit him to head to death". During the events in Sumgait, E. Grigoryan personally killed 5 Armenians and raped 8 Armenian women. There are a number of such facts. Armenian organizations succeeded to protect from punishment of E.Grigoryan, who initiated such serious crimes. The court sentenced Azerbaijani Turk Ahmed Ahmedov to death and the sentence was immediately implemented. E.Grigoryan was sentenced to 12 years of imprisonment and in a few years he was freed. These events confirmed once more the famous phrase: "for Armenians

the best Armenian is dead Armenian". Armenians always were able to derive a benefit from their dead or killed compatriots. Armenians also pursued to take an advantage from events in Sumgait for their tricky plans. So, they immediately started activity to represent to international community an incorrect idea about these events and trigger anti-Azerbaijan attitude. On the other hand, Armenian organizations attempted to make confrontation between Azerbaijan and Armenia as irreversible, make it even deeper and brought to zero the perspectives of peaceful resolution. Armenians continued their terrorist attacks. On March 10 to the south of Yerevan there were killed 4 villagers from a village Mehmandar populated by Azerbaijani Turks. More than 100 houses were put on fire in villages of Ararat region on March 25 and population was forced to flee. In Armenia the attacks to villages populated by Azerbaijani Turks became an ordinary case.

Increasing tension in the region forced the government in Moscow to undertake a series of measures. Additional military units were sent to the conflict zone. At the end of February the number of armed forces of Moscow in Azerbaijan and Armenia reached 13 thousand people. Practically at the same time the first armed groups were formed in the territory of Armenia. These groups subjected to "Committee of Garabagh" operated in Yerevan and created with assistance of international Armenian terrorist organizations. L.Ter-Petrosyan was one of the leaders of this Committee, who later was elected the President of Armenia. Until the summer of 1988 these armed groups turned into well-organized forces, which were supplied by hunting and military weapons. Simultaneously, in rural regions of Armenia along the border there were created the "groups of self-defense". All these groups were ruled from a single center - leaders of movement of Armenian nationalists. The body named as "district soviet" in Daglyg Garabagh adopted a decision to separate from Azerbaijan at its meeting held on July 12, 1988. Representatives of Azerbaijani population were not invited to that meeting.

Azerbaijani Turks, which were living in Armenia and Daglyg Garabagh were absolutely undefended in face of Armenian armed groups. Azerbaijani Turks in Daglyg Garabagh were continuously attacked by Armenian groups. In Armenia attacks of Armenian armed groups during November-December of 1988 resulted in deportation of over 250 thousand Azerbaijani Turks from their native lands. All this was accompanied by unseen atrocities against peaceful population. 216 people were killed, including 57 women, 5 babies and 18 children of various ages. In November of 1988 in north-eastern part of Armenia in Vartan village 12 Azerbaijani were burned alive. As a result of policy of "ethnic cleansing" Armenians captured 172 settlements in which Azerbaijani Turks were living by centuries, 8 thousand sq.km of area. Local population which stayed alive was withdrawn by 1992. The last village "Nuvedi with Azerbaijani Turks population was devastated on August 8 of 1991. People were forced to flee from their lands under the constant threat of death.

Moral values inherent to Azerbaijani and Armenians were distinctly shown during the earthquake stroke in December of 1988 in Armenia. Immediately after the earthquake, on December 11 a special group flew by air to earthquake area. But the plane, which hurried for help was lead to disaster by control instruction crew of airport in Leninakan. 73 Azerbaijani were killed in a plane crash and only one person survived. No hospital in Armenia took care of that man and he was urgently transported to Baku. French rescuers arrived to help those suffered from earthquake, became eyewitnesses of an awful thing. They found a pipe with welded end from which they extracted 71 corpses of Azerbaijani children. It became known that Armenian bandits on November 12 pushed the children into the pipe and welded its both ends. This happened in front of eyes of Medina Sharifova, the mother of one of the children. The government in Moscow headed by M.Gorbachov supported "ethnic cleansing" and aggressive policy implemented by Armenia and did not hide their interest in strengthening of a country aggressor on expense of Azerbaijan's territories. Significant role in continuation of events by this scenario belonged to Armenian surrounding of M.Gorbachov. After the earthquake M.Gorbachov arrived to Armenia, held a series of meetings there and criticized the activity of "Committee of Garabagh". But this criticism left only in words. And despite the fact that immediately after M.Gorbachov's visit the members of this Committee were imprisoned and sent to Moscow, six months later they were freed and upon return continued their activity.

Along with deportation of Azerbaijani Turks from Armenia, Armenians under various excuses tried to remove the control of Azerbaijan over Daglyg Garabagh. In a short time they succeeded in doing this. On June 24 of 1988 Moscow sent its envoy to Daglyg Garabagh and thus, Arkadiy Volskiy was assigned the "representative of Political Bureau" in the region. On January 12 of 1989 Daglyg Garabagh by decision of M.Gorbachov was withdrawn from the control of Azerbaijan and given directly to subjection of Moscow. To directly rule this region from the center there was established a special body - Special Governing Committee, which was headed by A.Volskiy, who never hid his pro-Armenian position. By this measure Moscow aimed as a next stage to speed up the annexation of Daglyg Garabagh to Armenia. From the first day of his arrival into Garabagh, A.Volskiy supported Armenians, their armed groups and made everything possible to withdraw Azerbaijani Turks from these lands. Moscow also hoped that its open support would prevent Azerbaijan nation from serious resistance and tried to calm down and assure Azerbaijan by false promises. But soon after the enemies understood that they had a mistake.

In Azerbaijan the movement against territorial claims of Armenians started by the people themselves. Several unofficial bodies, social-political organizations were organized. Groups of intelligentsia and patriots initiated demonstrations, marches and other actions. The first demonstration in Baku was on February 19,

1988. Participants marched from Academy of Sciences to the building of Supreme Soviet chanting "Garabagh is ours!" First marches and meetings started in Baku and regions nearby to Daglyg Garabagh intensifying in November of the same year turned into crowded and long-lasting meetings. Hundreds of thousands people attended the meeting from November 18 to December 5 of 1988 in "Azadlyg" square in Baku had expressed the will of the nation. Meeting was mercilessly scattered by the Soviet Army at night from December 4th to 5th, hundreds of people were wounded and thousands were taken to prison. But it was impossible to break the will of the nation. People demanded to stop aggressive, occupation policy of Armenia and struggled in organized manner. The People's Front of Azerbaijan (PFA) has been established on July 16 of 1989 and became the most organized structure. Abulfaz Elchibey was elected the chairman of PFA, some renown representatives of intelligentsia, young scientists entered into governing body of the movement. PFA organized national resistance and sent groups of volunteers to war zone. Groups of self-defense in regions nearby to battle zones were created mainly by regional sections of PFA. Uniting also other informal organizations and carrying out wide agitation and propaganda the PFA used any possible mean to unmask the aggressive policy of Armenia and anti-Azerbaijan position of Moscow.

In early January of 1990 Armenian side bombarded from air the villages of Geranboy region situated nearby to the north border of Daglyg Garabagh. For this for the first time they had used civil helicopter MI-8 equipped by weapons. Armenian attacks increased the tension in the area. In order to defend civil population, PFA established the Soviet for National Security, which involved groups of volunteers across the territory of Ganja-Khanlar. On January 11 several armed clashes took place in Geranboy region. This resulted in imposing of curfew by Moscow in Daglyg Garabagh and surrounding regions. During the same period there were armed clashes in Nakchyvan portion of border between Azerbaijan and Armenia. On January 18 the village Kerki of Nakhchyvan Autonomous Republic was captured by armed forces of Armenia. Simultaneously to battles in Garabagh and Nakhchyvan the political crisis in Azerbaijan became even deeper. Government in Baku was almost paralyzed. In some south regions the power underwent to local sections of PFA. December 29, 1989 the Soviet rule was overthrown in Jalilabad and on January 11, 1990 in Lenkaran. 137 km border zone with Iran was opened at the end of 1989-start of 1990, engineering-technical constructions were destroyed. In Baku and other large cities there were actions of civil disobedience and activity of major government structures and military units was suspended. Hatred to Soviet empire in Azerbaijan reached its highest point. There were demands to put to end the rule of Moscow which supported aggressive policy of Armenia.

Moscow being aware that it may lost the control over Azerbaijan decided to use force and punish the people. Through January 16-19 of 1990 Moscow had accumulated army units of over than 50 thousand militants in surroundings of Baku.

These forces were formed by military districts of Trans-Caucasus, Moscow, Leningrad, Military Navy, internal forces of Ministry of Internal Affairs and other military units.

At night from January 19^l to 20th the troops entered Baku. Civil population protested to interference of Soviet troops was mercilessly shot from all types of weapons. According to data, which are not considered accurate up to now, as a result of this bloodshed there were killed 131 people and over 800 wounded. Simultaneously with bloody events in Baku, Moscow sent 2 motorized infantry divisions to border with Iran and 2 special divisions to Daglyg Garabagh. Curfew was imposed in Baku, Garabagh and Nakhchyvan, in western and south regions of the country. These bloody events entered into the history under the name "Black January". Collapsing Soviet empire had made its last crimes with an exclusive cruelty. As a result of these measures of punishment by Soviet Army the potential of Azerbaijan to fight with aggressor Armenia was restricted. In near battle zones of Azerbaijan all rifles, even arms used for military preparation at schools were confiscated from population.

Armenia took an advantage from the situation. December 1, 1989 the Supreme Soviet of Armenia and so called "National Soviet" established in Daglyg Garabagh adopted a joint resolution. The resolution stated that they are "announcing uniting of Armenian SSR and Daglyg Garabagh and starting from this moment the population of Daglyg Garabagh possesses all rights of citizens of Armenian SSR". Armenia did not hide its occupation incentives and continued wide preparation works. Curfew was not imposed in Armenia. So, Armenian military units of Ministry of Internal Affairs, Security Services, Firefighters, divisions of anti-missile units, military departments of High Schools and other education centers captured all available weapons and ammunition. During January-February of 1990 there were captured 6179 automatic weapons, 19 armored vehicles, 133 anti-Grad and 17 anti- missile units, 3 mine throwers, 13 thousand shells and missiles, 1921 tons of explosives, transportation and communication means in a large amount. Armed bands of Armenians under the direct patronage of local government bodies starting from March attacked army units subordinated to Moscow and took off weaponry. At one of railway stations they captured 15 tanks T-72. In March these armed units fulfilled devastating attacks to Gazakh, Tovuz, Gedabek, Nakhchyvan and other border areas. In the mid 1990-ies armed units in Armenia involved 15 thousand people. Of these 10 thousand were within Armenian National Army (ANA), which was mainly deployed in border zones and Daglyg Garabagh. Some political organizations, such as Armenian National Movement and Dashnaktsytun had their own armed units. Such relatively small units as Mush, NART, Adana, Aydat, Tigran Mets consisted of 50 to 700 fighters. These armed units had up to 30 armored vehicles, up to 150 anti-missile units, tens of mine throwers, over 20 helicopters MI-4 and MI-8. Armed forces generally were under the control of opposition and the

government did not create any hurdles to forming of these units. In summer of 1990, when opposition took over the rule, these armed forces were given a legal status, i.e. they continued their activity as armed forces of Armenia.

New government under the leadership of L.Ter-Petrosyan did not cover its aggression plans. In 1990 Armenian National Army intensified its military actions in north-west part of border with Azerbaijan. On March 24 and August 20 of the same year Armenian fighters twice attacked village Baganis Ayrim in Gazakh region and put on fire many houses. 5 members of family of Dadash Asliyev were burnt in their own house. Thus, the first village of Gazakh region was captured. At the same time they started to bomb other frontier villages of Gazakh and Tovuz regions. Such wide-scaled operations of Armenians caused concern of officials of Moscow's armed forces deployed in the region. So, immediately fulfilled counter-operations had resulted in huge losses by Armenian military units. President L.Ter-Petrosyan took an advantage from depression developed in Armenian National Army. In most cases this army demonstrated insubordination and caused a threat even for Presidential power. Making an excuse by defeat of ANA, L.Ter-Petrosyan announced curfew in Yerevan, dismissed military units, neutralized their officers and joined the ranks to Armenian National Movement, which he ruled by himself. Thus, formally being within the Soviet empire, Armenia in fact had its independent policy and formed its independent army.

At the start of 1991 the government of Armenia made a few political decisions, which were not previously discussed to Moscow. It was scheduled to hold referendum on March 17 of 1991 and devoted to issue of preserving of USSR on the basis of new union agreement. Azerbaijan's government agreed to hold the referendum, while Armenia and 5 other former republics of union had boycotted it. So, the Kremlin undertook several steps to punish Armenia and gain it back into the area of its influence. Troops of Ministry of Defense and Internal Affairs of Soviet empire, as well as OMON (Units of Militia of Special Designation) of Azerbaijan entered the base regions of Armenia. 3 thousand soldiers and officers were within Azerbaijan's OMON and the responsibility for holding an operation was mainly with them. As a result of operation continued from April 30 to May 15 there were liquidated several Armenian bases in directions of Chaykend (Getashen), Garabulaq (Martunashen) and Hadrut. A large number of military was killed, including 11 staff members of Ministry of Internal Affairs of Armenia. But Moscow stopped the operation in a short time and liquidation of bases was not completed. In July OMON of Azerbaijan on its own moved deep into Geranboy region. After heavy battles the enemy was thrown back from bases of Manashid, Buzlug and Erkedj. After military operations in spring-summer of 1991 Armenians put aside most of their radical demands. On July 19 the District Soviet made a decision for transition from "confrontation to policy of dialog and negotiations". During that period Armenians stated that in exchange for withdrawal of troops from

Daglyg Garabagh they terminate their decision to separate from Azerbaijan. Delegation headed by party functionary Valeriy Grigoryan arrived to Baku from Khankendi and on July 20 there was a meeting with group of V.Grigoryan in Baku. The appeal submitted by the group said that they were ready to hold negotiations based on Constitution of USSR and Azerbaijan SSR. It meant that Daglyg Garabagh stayed within Azerbaijan. But after the return of delegation to Khankendi, on August 10, V.Grigoryan was killed. Simultaneously with these events, on July 20 L.Ter-Petrosyan met to M.Gorbachov in Novo-Ogarev and agreed to make compromise in issue of new union agreement.

Deepening political crisis in leadership of Soviet empire and coup d'etat in the August 1991 seriously changed situation. Moscow lost the control over provinces. At the end of August armed forces in Daglyg Garabagh became uncontrolled, most of commanders were corrupted by Armenian armed groups. Under these conditions Armenia intensified its activity in Daglyg Garabagh. On September 2 there was announced the establishment of so called "Daglyg Garabagh Republic" (DGR). Armenia in aim to mask the fact of occupation had brought to arena this "structure". 15 thousand Armenian armed groups deployed on these territories were united under the name "Forces of self-defense of Daglyg Garabagh Republic". Later they were named as "Army of defense of DGR". Azerbaijan in its response to Armenia's manipulations with "independence" of Daglyg Garabagh adopted on November 26 a decision on liquidation of autonomy of this region.

In mid September of 1991 Armenians started their offense in western part of Geranboy region and occupied several new settlements. In October they commenced large-scaled operations to withdraw Azerbaijani from Daglyg Garabagh. On October 28 Armenians attacked settlements in Khojavend (Martuni) region. From November 16 the battles moved to territory of Gadrut region. As a result of these attacks Armenian armed forces occupied most villages of Daglyg Garabagh with Azerbaijani population.

КАК НАЧАЛАСЬ КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА

Армяне, чувствуя назревание серьезных перемен в Советской империи, начали ряд подготовительных работ. В 1984-1985 годах были напечатаны статьи и книги, проведены «научные» конференции, нацеленные на фальсификацию истории Южного Кавказа. Расширяя пропагандистскую работу, армяне старались показать, что они являются якобы коренным населением на Южном Кавказе, а также обосновать свои претензии на ряд территорий. Ряд армянских организаций с целью привлечения внимания к «армянскому вопросу» в 1985 году предприняли попытку широко отметить 70-летие вымышленного «геноцида». Но Московское руководство, опасаясь ухудшения отношений с Турцией, разрешило проведение этих громких мероприятий только в Армении. Пригласив на эти мероприятия многочисленных гостей из зарубежных стран, армяне смогли провести значительную пропагандистскую работу. Приход к власти в Москве в 1985 году М.Горбачева, его открытая про-армянская позиция и его пресловутый «процесс перестройки» создали широкие возможности для захватнических намерений армян. «Карабахский комитет» в Армении, и его отделение «Крунк» в Нагорном Карабахе начали свою легальную деятельность, открыто озвучивая оккупационные и захватнические требования против Азербайджана. Эмиссары, прибывшие из Еревана в Нагорный Карабах усилили организационную и пропагандистскую деятельность. 16-го ноября 1987 года советник М.Горбачева, армянин, академик А.Аганбекян выступая перед журналистами в отеле «Интерконтиненталь» в Париже заявил: «Я был бы рад, если бы Нагорный Карабах вернули Армении. Как экономист, я считаю, что они больше связаны с Арменией, чем с Азербайджаном. Я уже внес свое предложение по этому поводу и надеюсь, что эта идея будет претворена в жизнь». Это заявление стало первым официальным сигналом для армян со всего мира начать атаку на Карабах. Заявление А.Аганбекяна было воспринято армянами как официальная позиция Московского руководства и развязало им руки для более широкой деятельности.

Начиная со второй половины 1987 года азербайджанцы открыто притеснялись в Армении и Нагорном Карабахе, вынуждая покинуть свои дома. Этот процесс осуществлялся со стороны местных армянских исполнительных органов и органов милиции (полиции), неформальными вооруженными группировками. Мирное население пытающееся оказать сопротивление подвергалось избиению и даже убийствам. Азербайджанцы, постоянно находящиеся под угрозой смерти постепенно покидали свою родину и находили убежище в Азербайджане. Первая большая волна беженцев в четыре тысячи человек пришла в 1988 году из

Гугаркского района Армении. Это было началом политики «этнических чисток» проводимой в жизнь руководством Армении. Политикой «этнических чисток» азербайджанцы насильно выселялись в 1918-1920 гг. и позже из территорий, подаренных Азербайджаном Армении. Наряду с политикой «этнических чисток» армяне сделали и первые политические шаги. В январе-феврале 1988 года в Ханкенди и Ереване начались собрания и митинги с требованиями отделения Нагорного Карабаха от Азербайджана. 13 февраля 1988-го года на площади Ленина в центре Ханкенди был проведен первый митинг. 20 февраля руководство Нагорно-Карабахской автономии послало официальное обращение к руководству Азербайджана с просьбой о передаче этой территории Армении. Вслед за этим были организованы вооруженные нападения и спровоцировано противостояние. Немногом позже, 22 февраля вооруженные армяне подвергли обстрелу Азербайджанских тюрков проводивших мирную акцию в городе Аскеран в Нагорном Карабахе, убили 2 молодых людей и ранили 19 человек. Это кровавое событие было осуществлено эмиссарами, прибывшими из Армении и армяне проявили свою заинтересованность в вооруженном столкновении.

А 28 февраля органы спецслужб Еревана и Москвы организовали кровавые события в Сумгаите. Из известных политических деятелей Армении Паруйр Айримян признавал, что «события в Сумгаите были организованы Москвой». То, что эти события были организованы Москвой, признал также И.Крючков, бывший в то время председателем Комитета Государственной Безопасности СССР. Сумгаит, расположенный в 30 км от Баку был выбран не случайно. Большинство из более чем 4 тысяч Азербайджанских тюрков, насильно выселенных из Армении нашли убежище именно в Сумгаите, и они были в ярости от зверств учиненных армянами против них. Еще в Советский период население города называемого «мертвой зоной» было склонно к радикальным действиям из-за своего бедственного положения. Именно поэтому здесь удалось спровоцировать ширококомасштабные беспорядки. В результате беспорядков продолжающихся в течении одного дня были разгромлены дома армян, десятки человек были ранены, было убито 32 человека, включая 26 армян, 5 Азербайджанских тюрков и 1 лезгин. В материалах следствия указывалось, что бесчинствами руководили Азербайджанский тюрк Ахмед Ахмедов и армянин Эдуард Григорян. То, что эти события возглавлял армянин, проясняет все. Известно и то, что почти все убитые армяне были те, которые отказывались вносить деньги в фонды армянских террористических организаций. Здесь возникает необходимость в том, чтобы обратиться к некоторым фактам. Пострадавший житель Сумгаита Л.Меджлумян заявила, что «Григорян вошел в мою квартиру, нанес большой матери удар ножкой стула,

сломанного им, и хотя я попыталась несколько раз оказать сопротивление, будучи женщиной у меня не хватило сил и он повалив меня на пол, стал делать то, что он хотел». Участвовавший в событиях молодой человек по фамилии Наджафов заявил следствию, что «банда организованная со стороны Григоряна вторглась в дом № 512 женщины-армянки по имени Эмма, сразу же ее раздели донага и Эдик Григорян предложил вывести ее в таком виде на улицу, а затем с его участием Эмма была зверски убита. В другой части материалов следствия указывается, что «Э.Григорян со своей бандой ворвался в квартиру М.Петросяна проживавшего в первом микрорайоне, нанес удар по голове хозяину квартиры, от чего тот упал без сил». Во время Сумгаитских событий Э.Григорян лично убил 5 армян и изнасиловал 8 женщин-армянок. Таких фактов много. Армянские организации смогли уберечь от наказания и Э.Григоряна, свершившего такие тяжкие преступления. Суд вынес смертельный приговор в отношении Азербайджанского тюрка Ахмеда Ахмедова и приговор был немедленно исполнен. Э.Григоряну же был вынесен приговор на 12 лет тюремного заключения и через несколько лет он был выпущен на свободу. Эти события еще раз подтвердили знаменитую фразу: «для армян самый хороший армянин убитый армянин». Армяне всегда могли извлечь пользу из умерших или убитых соплеменников. Армяне также преследовали цель извлечь пользу для своих коварных планов из событий имевших место в Сумгаите. И поэтому они сразу же начали действовать с целью формирования неправильного представления об этих событиях у мировой общественности и создания антиазербайджанских настроений. С другой стороны, армянские организации старались придать необратимый характер противостоянию между Азербайджаном и Арменией, еще более обострить отношения и свести на нет перспективы мирного урегулирования. Армяне продолжали совершать кровавые террористические акты. 10-го марта к югу от Еревана были убиты 4 жителя деревни Мехмаьдар заселенного Азербайджанскими тюрками, 25-го марта в деревнях Араратского района более 100 домов были сожжены, население изгнано. В Армении нападения на деревни заселенные Азербайджанскими тюрками стали обычным явлением. Напряженность ситуации вынудила руководство в Москве предпринять некоторые шаги. В зону конфликта были посланы дополнительные военные силы. В конце февраля численность вооруженных частей Москвы в Азербайджане и Армении достигла 13 тысяч человек. Приблизительно в то же время на территории Армении были созданы первые вооруженные формирования. Эти формирования подчинялись действовавшему в Ереване и созданному с помощью международных армянских террористических организаций «Карабахскому Комитету». Одним из руководителей этого Комитета был Л.Тер-Петросян, позже ставший

президентом Армении. До лета 1988-го года эти формирования превратились в организованные части с конкретным составом, которые снабжались охотничьим и военным оружием. В то же самое время в сельских районах Армении вдоль границы под предлогом защиты населенных пунктов были созданы вооруженные «отряды самозащиты». Все эти отряды управлялись со стороны единого центра - лидеров движения армянских националистов. 12-го июля 1988 года в Нагорном Карабахе было проведено собрание структуры называемой «областным советом», на котором было принято решение о выходе из состава Азербайджана. На это собрание не были приглашены представители проживающих там азербайджанцев.

Азербайджанские турки, проживающие в Армении и Нагорном Карабахе оказались абсолютно незащищенными перед армянскими вооруженными формированиями. В Нагорном Карабахе Азербайджанские турки непрерывно подвергались вооруженным атакам армянских формирований. В Армении же атаки армянских вооруженных формирований в течении ноября-декабря 1988 года завершили насильственной депортацией более чем 250 тысяч Азербайджанских турков из их родных земель. При этом против мирного населения были совершены небывалые зверства и убито 216 человек, из них 57 женщин, 5 младенцев и 18 детей различного возраста. В ноябре 1988 года в северо-восточной части Армении в деревне Вартан заживо были сожжены 12 азербайджанцев. В результате политики «этнических чисток» армяне заполучили 172 населенных пункта в которых веками проживали Азербайджанские турки, 8 тысяч кв.км территории. Мирное население же оставшееся в некоторых местностях было изгнано до 1991 года. Последняя деревня, в которой проживали Азербайджанские турки - Ньюведи было опустошено 8 августа 1991-го года. Люди были вынуждены покинуть свои родные земли перед лицом постоянной угрозы смерти. Истинные же моральные ценности азербайджанцев и армян проявились во время землетрясения произошедшего в декабре 1988 года в Армении. Сразу же после землетрясения, 11-го декабря специальный отряд самолетом вылетел в зону бедствия. Но самолет, спешащий на помощь, был подведен к крушению со стороны диспетчерского состава аэропорта в Ленинакане. В результате этого крушения погибли 73 азербайджанца, и только одному человеку удалось спастись. Ни одна больница в Армении не приняла этого человека и, поэтому он был срочно доставлен в Баку. Французские же спасатели, приехавшие для оказания помощи пострадавшим от землетрясения стали свидетелями еще более страшного события. Из обнаруженной ими трубы со сваренным концом было извлечено 71 трупа детей-азербайджанцев. Стало известно, что армянские бандиты еще 12 ноября загнали детей живыми в ту трубу и сварили с обоих концов. Это происходило на глазах у Медины Шарифовой, матери одного из детей. Московское руководство во главе с М.Горбачевым

поддерживало политику «этнической чистки» и захватническую политику Армении и не скрывало свою заинтересованность в укреплении оккупационной стороны за счет территорий Азербайджана. В продолжении событий по данному сценарию значительная роль принадлежала и армянскому окружению М.Горбачева. После землетрясения М.Горбачев побывал в Армении, провел там ряд встреч и высказал некоторые критические замечания в связи с деятельностью «Карабахского комитета». Но эти высказывания так и остались просто словами. И хотя, сразу же после поездки М.Горбачева члены этого комитета были арестованы и увезены в Москву, шесть месяцев спустя они были освобождены и вернувшись назад продолжили свою деятельность.

Армяне наряду с осуществлением депортации Азербайджанских тюрков из Армении старались под любым предлогом вывести Нагорный Карабах из-под контроля Азербайджана. И им вскоре это удалось. 24 июня 1988-го года Москва послала своего специального представителя в Нагорный Карабах, и таким образом Аркадий Вольский был назначен «представителем Политбюро» в области. 12 января 1989 года по решению М.Горбачева Нагорный Карабах был выведен из состава Азербайджана и переведен в прямое подчинение Москвы. Для того чтобы этот регион напрямую управлялся из центра была создана специальная структура - Особый Комитет Управления, главой которого был назначен никогда не скрывавший своей про-армянской позиции А.Вольский. Этим шагом Москва преследовала цель ускорить на последующем этапе передачу Нагорного Карабаха Армении. Со дня своего прибытия в Карабах А.Вольский покровительствовал армянам, их вооруженным группировкам и делал все возможное, чтобы изгнать из этих земель Азербайджанских тюрков. Открытой поддержкой армян Москва также надеялась на то, что Азербайджанский народ не окажет серьезного сопротивления и старалась фальшивыми обещаниями успокоить и обнадежить Азербайджанскую сторону. Но враги вскоре поняли, что они ошиблись.

В Азербайджане движение против территориальных претензий армян начался снизу, в самом народе. Образовался ряд неформальных структур, общественно-политических организаций. Со стороны различных групп интеллигенции и патриотов организовывались демонстрации, марши и другие акции. Первая демонстрация в Баку прошла 19 февраля 1988 года, участники демонстрации прошли от здания Академии Наук до Верховного Совета, выкрикивая лозунги «Карабах наш!». Первые выступления и массовые акции, начавшиеся в Баку и близлежащих к Нагорному Карабаху районах, развиваясь по нарастающей, в ноябре того же года превратились в многолюдные и продолжительные митинги. Сотни тысяч людей, участвовавших на митинге, проходившем с 18 ноября по 5 декабря 1988 года на площади "Азадлыг" города Баку выразили волю народа. Митинг был зверски разогнан Советской армией в ночь с 4 на 5 декабря, сотни людей получили увечья, тысячи были

арестованы. Но сломить волю Азербайджанского народа было невозможно. Народ требовал остановить захватническую, оккупационную политику Армении и организованно выходил на арену борьбы. 16 июля 1989 года был создан Народный Фронт Азербайджана (НФА), который стал наиболее организованной структурой народа. Абульфаз Ельчибей был избран председателем НФА, ряд известных представителей интеллигенции, молодые ученые вошли в руководящий состав движения. НФА являлся организатором общественного сопротивления, а также, набирая отряды добровольцев отправлял их на фронт. Отряды самообороны в прифронтовых зонах были созданы в основном районными отделениями НФА. Объединив вокруг себя созданные в тот период другие неформальные организации, и в то же время проводя широкую агитационную и разъяснительную работу НФА пользовался любыми средствами для разоблачения захватнической политики Армении и анти-азербайджанской политики Москвы.

В начале января 1990 года армянская сторона подвергла обстрелу с воздуха села Геранбойского района, расположенного вблизи северной границы Нагорного Карабаха. С этой целью, они впервые воспользовались гражданским вертолетом МИ -8 снаряженным боевыми ресурсами. Эти атаки армян накалили обстановку.

Созданный НФА для защиты мирного населения Совет Национальной Безопасности сосредоточил ряд отрядов добровольцев на территории Гянджа-Ханлар. 11 января на территории Геранбойского района произошли несколько вооруженных столкновений. После этих событий Москва объявила режим чрезвычайного положения в Нагорном Карабахе и окружающих районах. В то же самое время вооруженные столкновения произошли в Нахчыванской части границы между Азербайджаном и Арменией. 18 января село Керки Нахчыванской Автономной Республики было захвачено вооруженными силами Армении. Параллельно с боями, идущими в Карабахе и Нахчывани, усилился политический кризис в Азербайджане. Правительство в Баку, можно сказать, было парализовано. В некоторых южных районах власть перешла под контроль местных отделений НФА. 29 декабря 1989 года в Джалилабаде, а 11 января 1990 года в Ленкорани была свергнута Советская власть. В конце 1989 -начале 1990 года была открыта 137 километровая пограничная с Ираном зона, были выведены из строя инженерно-технические устройства. В Баку и других крупных городах проводятся акции гражданского неповиновения, деятельность основных государственных органов и военных частей была приостановлена. Ненависть к Советской империи в Азербайджане достигла самого высокого предела. Высказывались требования положить конец правлению Москвы, поддерживающему захватническую политику Армении.

Москва, опасаясь потерять власть над Азербайджаном решила

применить силу, учинить расправу над народом. 16-19 января 1990 года власти Москвы сосредоточили вокруг Баку военные силы, состоящие из более чем 50 тыс. человек. Эти силы были сформированы военными округами Закавказья, Москвы, Ленинграда, военно-морского флота, внутренних войск Министерства Внутренних Дел и других военных частей.

В ночь с 19 на 20 января войска вошли в Баку. Мирное население, протестующее против вмешательства Советских войск, было жестоко обстреляно из всех видов оружия. По неуточненным до сих пор данным в результате этого кровавого нападения 131 человек из мирного населения был убит, более 800 было ранено. Одновременно с кровавыми событиями в Баку, Москва ввела 2 мотострелковые дивизии на границу с Ираном, а 2 дивизии особого назначения в Нагорный Карабах. В Баку, Карабахе, Нахчывани, в западных и южных районах был применен жесткий режим чрезвычайного положения. Эти кровавые события вошли в историю под названием "Черный январь". Разваливающаяся Советская империя свои последние преступления совершала с особой жестокостью. В результате этих мер наказания со стороны Советской армии были сужены возможности Азербайджана противостоять захватнической Армении. В прифронтовых районах Азербайджана у населения были конфискованы охотничьи ружья, даже в средних школах было изъято оружие военной подготовки.

Армения полностью воспользовалась создавшейся ситуацией. 1 декабря 1989 года Верховный Совет Армении и созданный в Нагорном Карабахе так называемый «национальный совет» приняли совместное постановление. В постановлении говорилось, что они «объявляют об объединении Армянской ССР и Нагорного Карабаха и начиная с этого момента, население Нагорного Карабаха обладает всеми правами граждан Армянской ССР». Не скрывая своих захватнических намерений, Армения продолжала широкомасштабную подготавливательную работу. Режим чрезвычайного положения не был применен к Армении. Поэтому воспользовавшись такой ситуацией армянские военные отряды МВД, Охрана, Пожарные, парки противорадных установок, военные кафедры Высших Учебных заведений и в других учреждениях сразу захватили имевшееся в наличии оружие и боеприпасы. В течении января - февраля 1990 года было захвачено 6179 огнестрельного оружия, 19 машин бронетехники, 133 противорадные и противоракетные установки, 3 миномета, 13 тысяч снарядов и ракет, 1921 тонну взрывчатых веществ, транспортные и коммуникационные средства в большом количестве. Вооруженные банды армян напрямую опекаемые местными правительственными органами начиная с марта месяца совершали нападения на военные части, подчиненные Москве, отбирая оружие и боеприпасы. На одной из железнодорожных станций они захватили

15 танков Т-72. В марте эти военные части нанесли разрушительные нападения на Газах, Товуз, Гедабек, Нахчыван и другие пограничные зоны. В середине 1990-х гг. в Армении действовали вооруженные формирования, объединявшие 15 тысяч человек. Из них 10 тысячная армянская национальная армия (АНА) находилась в основном в пограничных зонах и Нагорном Карабахе. Также некоторые политические структуры, в том числе Армянское Общенациональное Движение и Дашнакцутюн, имели свои военизированные силы. Такие относительно небольшие формирования как Муш, НАРТ, Адана, Айдат, Тигран Мец состояли из бойцов численностью от 50 до 700. Эти военные силы имели до 30 единиц бронетехники, до 150 противотанковых установок, десятки минометов, более 20 вертолетов МИ-4 и МИ-8. Вооруженные силы находились в основном под контролем оппозиции, но со стороны правительства не было препятствий их формированию. Летом 1990 года, после того как оппозиция взяла власть в свои руки этим вооруженным силам был дан официальный статус, т.е. они продолжили свою деятельность как вооруженные силы Армении.

Новое правительство под руководством Л. Тер-Петросяна уже не скрывало своих захватнических намерений. В 1990 году Армянская Национальная Армия расширила военные действия в северо-западной части границы с Азербайджаном. 24 марта и 20 августа того же года армянские боевики 2 раза атаковали село Баганис Айрым Газахского района и подожгли многие дома. Семью Дадаша Аслиева из 5 человек заживо подожгли в собственном доме. Так было захвачено первое село Газахского района. Одновременно они начали бомбить другие приграничные села Газахского и Товузского района. Такие широкомасштабные операции армян стали беспокоить руководство находящихся в регионе вооруженных сил Москвы. Поэтому немедленно были проведены контрольные операции и армянские вооруженные силы понесли большие потери. Создавшейся депрессией в Армянской национальной армии воспользовался президент Л.Тер-Петросян. Во многих случаях эта армия демонстрировала неповиновение и представляла угрозу даже для власти президента. Оправдываясь поражением АНА, Л.Тер-Петросян объявил чрезвычайное положение в Ереване, распустил военные соединения, нейтрализовал руководство, а рядовой состав принял в состав вооруженных сил Армянского Общенационального Движения, им же руководимым. Таким образом, формально оставаясь в составе Советской империи, Армения проводила независимую политику и формировала свою независимую армию.

В начале 1991 года руководство Армении приняло несколько несогласованных с Москвой политических решений. 17 марта 1991 года предполагалось провести референдум о сохранении СССР на основе нового союзного договора. Руководство Азербайджана согласилось на проведение

референдума, а Армения и 5 других бывших союзных республик бойкотировали его. Поэтому Кремль для наказания Армении и возвращения ее в сферу своего влияния предпринял несколько половинчатых шагов. Войска Министерств Обороны и Внутренних дел Советской империи, а также ОМОН (Отряд милиции особого назначения) Азербайджана были введены в базовые районы Армении. 3 тысячи из них принадлежали ОМОН-у Азербайджана и основная тяжесть при проведении операции ложилась на них. В результате операции продолжающейся с 30 апреля до 15 мая был ликвидирован ряд армянских баз в направлениях Чайкенд (Геташен), Гарабулаг (Мартунашен) и Гадрут, была уничтожена живая военная сила, в том числе 11 сотрудников Министерства Внутренних Сил Армении. Но Москва очень скоро остановила операцию и ликвидация базовых районов не была завершена. В июле ОМОН Азербайджана самостоятельно продвинулся вглубь Геранбойского района. После тяжелых боев от врага были освобождены базовые пункты Манашид, Бузлуг и Эркедж. После военных операций весной-летом 1991 года армяне отказались от многих радикальных требований. 19 июля областной совет принял решение о переходе от «противостояния к политике диалога и переговоров». В тот период армяне заявили, что взамен вывода войск из Нагорного Карабаха они ликвидируют свое решение о выходе из состава Азербайджана. Делегация во главе с партийным функционером Валерием Григоряном прибыла из Ханкенди в Баку. 20 июля в Баку была проведена встреча с группой В.Григоряна. В обращении, представленном ими было указано, что они готовы вести переговоры на основе конституций СССР и Азербайджанской ССР. Это означало то, что Нагорный Карабах остается в составе Азербайджана. Вскоре после возвращения делегации в Ханкенди, 10 августа В.Григорян был убит. Одновременно с этими событиями, 20 июля Л.Тер-Петросян встретился с М.Горбачевым в Ново-(Геташен), Гарабулаг (Мартунашен) и Гадрут, была уничтожена живая военная сила, в том числе 11 сотрудников Министерства Внутренних Сил Армении. Но Москва очень скоро остановила операцию и ликвидация базовых районов не была завершена. В июле ОМОН Азербайджана самостоятельно продвинулся вглубь Геранбойского района. После тяжелых боев от врага были освобождены базовые пункты Манашид, Бузлуг и Эркедж. После военных операций весной-летом 1991 года армяне отказались от многих радикальных требований. 19 июля областной совет принял решение о переходе от «противостояния к политике диалога и переговоров». В тот период армяне заявили, что взамен вывода войск из Нагорного Карабаха они ликвидируют свое решение о выходе из состава Азербайджана. Делегация во главе с партийным функционером Валерием Григоряном прибыла из Ханкенди в Баку. 20 июля в Баку была проведена встреча с группой В.Григоряна. В обращении, представленном ими было указано, что они готовы вести переговоры на основе конституций СССР и

Азербайджанской ССР. Это означало то, что Нагорный Карабах остается в составе Азербайджана. Вскоре после возвращения делегации в Ханкенди, 10 августа В.Григорян был убит. Одновременно с этими событиями, 20 июля Л.Тер-Петросян встретился с М.Горбачевым в Ново-Огареве и согласился пойти на компромисс в связи с новым союзным договором.

Углубление политического кризиса в руководстве Советской империи и государственный переворот, произошедший в августе 1991 года, в корне изменили ситуацию. Москва потеряла контроль над регионами. В конце августа вооруженные силы в Нагорном Карабахе пришли в неуправляемое состояние, большинство командиров было подкуплено со стороны армянских вооруженных группировок. В этих условиях Армения начала активную деятельность в Нагорном Карабахе. 2 сентября здесь было объявлено о создании так называемой «Нагорно-Карабахской республики». Армения с целью скрытия факта оккупации вывела на арену эту «структуру». Сразу находящиеся на данной территории 15-тысячные армянские вооруженные группировки были объединены под названием «Силы самообороны Нагорно-Карабахской Республики». Позже они стали называться «Армией обороны НКР». Азербайджан, в ответ на манипуляции Армении с «независимостью» Нагорного Карабаха 26-го ноября вынес решение о ликвидации автономии этой области.

В середине сентября 1991 года армяне перешли в наступление в западной части Геранбойского района и оккупировали несколько новых населенных пунктов. С начала же октября были начаты широкомасштабные операции с целью выведения азербайджанцев из Нагорного Карабаха. 28 октября армяне атаковали населенные пункты Ходжавендского (Мартунинского) района. С 16 ноября бои перешли на территорию Гадрутского района. В результате этих атак армянские вооруженные формирования оккупировали большинство деревень Нагорного Карабаха, в которых проживали азербайджанцы.

MÜNDƏRİCAT
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ

Qarabağ müharibəsi necə başladı.....4

The start of Garabagh war.....23

Как началась Карабахская война.....41

QARABAĞ AZADLIQ TƏŞKİLATI
ORGANIZATION OF LIBERATION OF GARABAGH
ОРГАНИЗАЦИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ КАРАБАХА

Qarabağ müharibəsi necə başlandı
The start of Garabagh war
Как началась Карабахская война

Naşir: Namiq Həbibov
Publisher: Namiq Habibov
Издатель: Намиг Габиров
Texniki redaktor: Rövşən
Technical editor: Rovshan
Технический редактор: Ровшан

Dizayn: İradə öhmədova, Seyhun Əliyev.
Design by: İrada Akhmedova, Seyhun Aliyev
Дизайн: Ирада Ахмедова, Джейхун Алиев
Çара verilmişdir: 02.07.2009
Çара imzalanmışdır: 27.07.2009
Tiraj-1000; 3,2 çap vərəqi.
Sifariş № 226
Biznesmen "Namiq Həbibov"
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Signed for design: 02.07.2009
Signed for print: 27.07.2009
Number of copies: 1000;
Conventional printed paper 3,2
Order №226
Publishing House of businessman
Namiq Habibov

Сдано в набор: 02.07.2009
Подписано в печать: 27.07.2009
Количество экземпляров: 1000;
Условный печатный лист: 3,2
Заказ № 226
Частное издательство предпринимателя
Намига Габибова

Pulsuz paylanır
Free distribution
Распространяется бесплатно